

İlim ve Kültür Müesseseleri Yönü İle Vakıflar

Av. Reşit İSKENDERÖĞLU

Saygıdeğer Dinleyenlerim,

Vakıf Haftasının İhdasınının 2. nci yıldönümü sebebi ile, bugün burada toplanmış bulunuyoruz. Sizleri saygılarla selamlıyorum. Bugünkü konuşmamın konusunu teşkil eden "Bilim ve Kültürel Müesseseleri ile Vakıflar" mevzuuna girmeden önce izninizle, bir noktaya temas etmeği gerekli gördüğümü belirtmek isterim. Memleketimizde bir çok teşekkülün uyguladığı kendi mevzularında haftalar vardır. (Yerli Mallar Haftası, Kütüphane Haftası, Veremle Müvadele Haftası) gibi sair haftalar uzun zamandan beri belli günlerde toplantılar yaparlar. Ancak bu güne kadar kenarda ve bir köşede bırakılmış, ecdad yadigarı Vakıflar için böyle bir hafta İhdası kimsenin hatırına gelmemiştir. Bu konuya, -kendi kanaatımca önemli saydığım bazı vakıf meselelerinde olduğu gibi, ilk defa düşünüp dokunan, ele alan ve gerçekleşmesini sağlayan Vakıflar Genel Müdürümüz Sayın Galip Paşa'ya, atadan gelme bir vakıfçı olarak huzurunda şükran duygularıyla tebriklerimi sunarım.

Her yıl yapılacak (Vakıf Haftaları) ile, bu hayri ve kültürel ecdat eserleri çeşitli araçlarla müslüman halkımıza anlatılarak, duraklama safhasına girmiş bulunan, eski anlamda vakıf tesisi fikrinin yeniden yaygınlaştırılması imkanını doğuracağı ümidindeyim.

Bu arada bir noktaya daha temas etmeden geçemiyeceğim. Kanımca vakıfların menşei, zürri ve mülhak vakıflardan kaynaklanmaktadır. Bu vakıflara gelmiş geçmiş vakıf yöneticileri tarafından lâyük olduğu önem maalesef verilmiştir. Bugün burada bir Mülhak Vakıf Mümessili olarak ilk defa böyle bir vazife tevcih edilmiş olmasını, takdire lâyük bir anlayış değişiminin başlangıcı sayıyorum.

Vakıflar Teşkilâtının kendi işgal mevzuunda, cidden mükemmel bir kültüre ve mesaiye sahip olduğuna kani bulunduğum ve de bilimsel araştırma yapanlara her zaman müzahir ve muavin olduğumu müşahede etmek fırsatını bulduğum, sayın İbrahim Ateş beyin gösterdiği bu müsbet ve yapıcı anlayışından ötürü kendilerine teşekkürlerimi ifadeyi bir görev sayıyorum.

Bu bağlanğıçtan sonra şimdi Vakıfların bilim ve kültüre etki ve katkısı konusuna geçmek isterim. Bp mevzuu girmeden, Vakıf nedir? sorusuna değinmek gereğini duymaktayım. Bu soruya çeşitli tanımlarla cevaplar verilmiştir. Ben burada bir tanesini benimseyerek mevzuu açıklamak düşüncesindeyim :

(Vakıf, menfaati İbadullaha ait olur vechile, bir aynı Cenabı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere, temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaştır.) diyen tarifi dikkate alıyorum. "İthafül-Ahlafe fi Ahkâmül-Evkaf".

Sayın Dinleyenlerim..., Bu noktadan hareketle vakıfların aşında dini bir müessese olduğunu kabul etmek gereği ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bilhassa İslami anlayış bakımından vakıfların mahiyeti, kelimesi kullanılmamış olmakla beraber mana ve medluli itibarı ile bir çok âyet-i kerimede yer almıştır. Yine aynı anlayışla bu kanaatımızı Hadis-i Şeriflerde daha belirli bir şekilde bulmak mümkündür. Bu cümleden olarak ASHAB arasında, ilk vakıf yapan Halife Hz. Ömer olmuştur. Yukarıda maruz tarife uygun olarak bir Hurmalığına vakfetmiştir.

Vakfa konu olan hususlar, mana ve mahiyeti itibarı ile dini ve mânevi bir maksada matuf olmakla beraber, uygulamaları toplum lehine, insanlar yararına sonuç veren hayrat olması

sebebiyle de, dünyevi tezahürler taşımaktadır. İslamiyetten evvel mevcut olan vakıflar bu anlamda bir hüviyet taşımadıkları ve konumuz dışında kaldıkları için temas etmek istemiyorum.

Vakıfların, insanlar için ilim ve kültür edinilmesi ve yayımı yönünden iki esaslı kaynak vücuda getirdiğini görmekteyiz.

1 — Camiler, Mescitler, Mektepler, Darüş-şifalar.

2 — Kütüphaneler.

Bu iki esaslı kaynak dışında kalanlar için de kısaca temas edeceğiz.

A — İlim ve Kültür yayımı ve kaynağı olarak ilk ele alacağımız Vakıf kaynak Mescit ve Medreselerdir.

Medreselerin kökeni camilere bağlanır. İlk zamanlarda, "Ulumi Diniye Talebeleri" (din bilgisi öğrencileri) camilerde toplanırlar, burada bir sütun önünde veya bir köşede hocalarından ders alırlardı. Bunların arasına, öğrenci olmadığı halde sair kimselerde dinleyici olarak katılırlardı. Halka adı verilen bu okul cinsini, Hadisler Hz. Muhammed'e kadar götürmektedirler.

Bu cami ve Mescitlerde asıl İslâm ilmi olarak : Tefsir, Fıkıh, Kelâm, Akaid vesaire gibi dersler okutulurdu. İlk ders yeri, Medine'de (Mescid-i Nebevî) dir, denilebilir. Sahabe ve Tabiinler, burada Hadisleri dinliyerek ilk dersleri almışlardır. Mekke'deki (Mescid-ül-Haram); Medine'dekinden daha eski olmakla beraber, İslâm dininin doğuş ve doktrininin yayılışında onun kadar müessir olamamıştır. Bu Cami okullarında öğrenim dini mahiyette olmakla beraber zamanın diğer bilim kollarında da dersler verilirdi. Medreselerin tesis ve inşası sonucu, cami içindeki bu cins öğretim şekline son verilmemiştir. Hutbeler ve vaizlerle bu hizmet bugüne kadar gelmiştir. Ancak Medreselerde öğretim, başka başka derslerden bir müfredat programı içinde düzenlemeğe gidilmiştir. Keza bu medreselerde öğrenim parasız olduğu gibi, öğrencilerin yeme ve yatma gibi giderleri de vakıf gelirinden karşılanırdı. Bu talebelere icabınca ayrıca harçlık olarak para dahi verilirdi.

Medreselerin doğuş ve gelişme kaynaklarından biri, de, iki fikir manzumesinin çarpışmasıdır. Şiiilik-Sünnilik mezheplerinin yayılması için her iki mezhep mensuplarının bu konuda kurdukları Medreseler aracılığı ile kendi inançlarını yayma yolunu açmışlardır. Bazı medreselerde de dört mezhep esaslı üzerinden tedrisat yapılırdı.

Keza Vakıfnamelerde bu Medreseler için alınacak kitapların ödeneği de tesbit edilirdi.

Yine bazı Vakfiyelerde gördüğümüz gibi, bu medreselerde öğretimde bulunacak olan Müder-

rislerin mezhebi dahi, Vakıf tarafından saptanırdı. Bilfarz Konya İplikçi Medresesi vakfiyesinde : müderrislerin Hanefî mezhebinden olması şart edilmiştir. Buna mukabil Sivas Gök Medresesi müderrisinin de Şafîî mezhebenden olması şartı konulmuştur. Bu esas bazı vakfiyelerde, cami imamları için de kabul edilmiş bir şarttır. Örneğin, mümessili bulunduğum Gazî İskender Paşa vakıfnamesinde vâkıf, camisinin imamının hanefî-ül- Mezhep olmasını şart koşturmuştur.

Sayın Dinliyenlerim,

Medreselerle ilgili vakıfnamelerin incelenmelerine gidildiği zaman görülmüyor ki; vakıf tesis edenler, medresedeki müderrislerin hangi dersleri vermeleri gerektiğini dahi şart koşmuşlardır. Mesela Bağdat Nizamiye Medresesinde Müderris, Fıkıh dersi öğretmekle yükümlü tutulmuştur. Bunun dışında İlahiyat ve Edebiyat derslerini de diğer öğretim üyeleri verirlerdi. Aynı şekilde Konya Karatay Medresesi Vakfiyesinde de, Müderrisin Şeriat, Hadis, Tefsir, Usul ve Furuğ ve Hilaf ilimlerinde yetenekli ve bilgili olması gerektiği şartını vaz etmiştir. Bunun yanında bazı Vakıfnamelerde, talebelerin ilim edinilmesi konusunda, geçim derdinden azade kalarak rahat çalışabilmeleri için, yapılması lüzumlu yardımlar da şart olarak konmuştur. Örneğin, Tebriz Mecidiye Medresesine kayıt olacak talebeler hakkında böyle kayıtlara rastlanmaktadır.

İslamiyetin doğuşundan itibaren bu vakıf medreselerle gelişen ve yayılan bilim ve kültür, Ortaçağda Kadim İlimler (Ulum-ul, avail) ve (İslâm İlimleri) olarak iki kategoriye ayrılmıştır.

Birinci sınıfta toplanan bilimler, yabancı ve islamiyetten önceki ilimleri kapsardı. Bunlar da: Matematik, Astronomi, fizik, Tıp, Gramer, Felsefe gibi bilim kolları idi.

İkinci kategorideki İslâm ilimleri ise, Usul, Fıkıh ve Hadis gibi ilahiyat konularını muhtevi idi. Bunlardan başka bazı Medreselerde de sınıflaşmaya, ve ihtisaslaşmaya yer verilirdi. Mesela, Kayseri'deki (Çifte Medrese)de tıp tahsil edilirdi.

IX.Yüzyılda ise, Harun-ür-Reşid ve Me'mun zamanında hem medreselerde hem camilerde ilmi öğretim bakımından tam bir serbestlik vücuda geldiği görülmektedir. Bu konuda Müslüman ve Hıristiyan tarihçileri ittifak etmektedir. Bundan başka Türk Selçuklu Hükümdarı Alpaslan'ın şöhretli Veziri Nizam-ül-Mülk, tarafından kurulan (Nizamiye) Medresesinde ilim ve kültürün öğretim ve yayımına geniş bir serbestlik ile devam edilmiştir. Bu medreselerde zaman-

la din ve ilim arasındaki münasebetler dahi tartışılmaya yönelmiştir. Me'mun tarafından kurulan medrese üstü bir nevi Akademi hüviyetindeki vakıf (Beyt-ül-Hikme) de Yunan ilim ve felsefesinin tercüme ve araştırma konuları ele alınmıştır. Bu medreselerden yetişen din ve ilim adamları arasında Mutezile fikrine yer verenler olduğu gibi, Eş'ari'nin temsil ettiği Kelâm-cılık düşüncesini savunanlar da vardı. Bu arada ilimle dinin birbirine karıştırılmasına karşı çıkarak hür düşüncenin savunmasını yapan (İbn-ür-Rüsd) gibi medreseden yetişen ilim adamları da vardı. Ayrıca bu (Beyt-ül-Hikme) de Arap, Yahudi ve Hıristiyan ilim adamları beraber çalışırlardı. Bu vakıf Akademide Hint, Yunan ve eski İran kültürlerine ait kaynaklar tetkik konusu olarak ele alınırdı. Eflatun ve Aristo gibi Yunan düşünürlerinin eserleri arapçaya çevirilirdi. Şimdi izninizle bu medreselerden yetişen bir kaç ilim adamından bahs etmek isterim.

Bunlardan tanınmış büyük bir metamatikçi olan Muhammed bin Musa EL-HAREZMİ, büyük bir filozof ve hekim olan (Ebu-Bekr-ür Razi) gibi isimleri sayabiliriz. Bu zat bilhassa Çiçek ve Kızamık hastalıkları hakkındaki eseri ile meşhurdur. Bunlardan başka Farabi, İbni Sina gibi bir çok ilim adamları bu vakıf medreselerden feyz alarak, topluma ilim ve kültür alanlarına eserler vermişlerdir.

Muhterem Dinliyenlerim,

Soydaşlarına, dindaşlarına ve bütün insanlık alemine kurdukları bu vakıf tesislerle ilim, kültür ve uygarlık yayımı yolunda geçmişte emek ve hizmetleri sebkemiş bulunan Vakfedenleri rahmetle anarken bazılarının isimleri ile kurdukları medreselerin adlarını burada belirtmeği de manevi bir görev sayıyorum.

A — Gazneli Mahmut zamanında (1030) Nişapur'da dört medrese ve Gazne şehrinde yüksek öğrenim yapan bir okul kurmuştur. Keza Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey de Nişapur'da bir medrese kurmuştur.(1046).

B — Abbasi Halifesi Me'mun (832) tarafından kurulan Beytül-Hikme bir vakıf müessesedir. Yunan ilim ve felsefesinin tercüme ve araştırma işlerine bakan bir kuruluştur.

C — Karahanlılar'dan Aslan Gazi Tağgaç Han'ın (1035) MERV şehrinde kurduğu bir medrese vardır.

D — Nizam-ül-Mülk, Bağdat'ta (456-485) Al-Nizamiye medresesini kurmuştur.

E — Osmanlılar döneminde eğitim ve öğretime çok önem verilmiştir. Bu dönemde gerek Padişahlar, gerekse vezirler ve Beylerbeyleri, muhtelif şehirlerde bu arada Amasya,

Kayseri, Edirne, Diyarbekir, Karaman, Aksaray vesair yerlerde büyük medreseler kurmuşlardır. Bu cümleden olarak, İlk Osmanlı Medresesi olan İZNIK MEDRESESİ Orhan Gazi tarafından tesis edilmiştir

F — Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da SEMANİYE medresesini kurmuştur. Ayrıca sekiz kiliseyi medrese haline ifrağ etmiştir. İlim ve kültüre çok değer veren Fatih, Vakıfnamesinde Fârisi olarak yani acemce yazdığı iki beytinden birisinde : (İlim, bütün hünerlerin tacıdır. İlim, bütün kapıların anahtarıdır.) diyerek ilme verdiği yüce değeri ifade etmiştir.

G — Süleymaniye Medresesi, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulmuştur. O tarihte bilhassa ordunun ihtiyacı olan tabip, cerrah ve mühendis yetiştirilmesine bu medreselerde çalışılmıştır.

H — Kanuni'nin veziri Hızır Paşa medresesi Hayrabolu'da yapılmıştır. Çandarlı İbrahim Paşa da Edirne'de bir medrese tesis etmiştir.

İ — Kanunî devri Beylerbeylerinden ve Lala Mustafa Paşa'nın küçük kardeşi Hüsrev Paşa da Halep ve Diyarbekir'de büyük birer medrese yaptırmıştır.

Sonradan Diyarbakır'da ikamete memur edilmiş olan zamanın şöhretli bilginlerinden Şeyh Muslihiddini Lari efendi buraya geldiğinde, mümessili bulunduğum vakfın kurucusu Diyarbakır Beylerbeyi Gazi İskender Paşa tarafından, eski kumandanı ve selefi bulunan bu Hüsrev Paşa Medresesine müderris olarak tayin edilmiş ve aynı zamanda kendi tesis ettiği medresede de vazife verdiği gibi ona bir ev de hediye etmiştir. Ayrıca çocukları olan eski Rakka ve Habesistan Eyaleti valisi Ahmet Paşa ile Kudüs Vali ve kumandanı Derviş Paşa'yı da bu büyük bilginin eski deyimle (Rakle-i Tedrinden) geçirmiştir. Bu büyük Hüsrev Paşa Medresesi sonradan Vakıflar İdaresince talebe yurdu olarak kullanılmış ve restore edilmiştir.

Sayın Dinliyenlerim,

Bu kıymetli ecdat eserlerinin çoğaltılması mümkündür. Ancak konuşma zamanımız sınırlı olduğundan bir kaçına değinmekle yetiniyorum. Vakıfların ilim ve kültür yayımında etken olan diğer vakıf tesislerine de kısaca temas etmek isterim :

Darü's-Şifalar : Bu adla kurulan vakıf hastahanelerde ilmin kazanılmasına ve yayımına vasıta olmuştur. Bu cümleden olarak Harun-ür-Reşid zamanında kurulan ve devam eden vakıf hastahanelerde Hekimlik öğrenim yapılmıştır. Bu

tesislerin başhekimleri, tıpkı şimdiki klinik hocaları gibi öğrencilere ders vererek ve imtihan ederek kazananlara icazet (diploma) verirlerdi. **RASATHANELER** : Vakıf kaynağından yararlanılarak, Azerbaycan'ın MARAGA şehrinde bir Rasathane kuran Nasirüddin-i Tûsî, büyük bir astronom ve filozof idi. Buradaki vakıf İdaresine tayin edilmek suretiyle ve vakıf gelirleri ile MARAGA rasathanesini o zamanın en mükemmel aletleri ile tehziz ederek hizmete sokmuştur. Ayrıca Türkistan'da ULUĞ Bey'in kurduğu bir rasathanede ilmi araştırma çok geniş bir mahiyette olmuştur.

İSTINSAH VAKFI : Bu vakıflar bilhassa matbaanın icadından önceki zamanda çok değerli eserlerin çoğaltılmasında ve hattatlık sanatının gelişmesinde önemli katkıda bulunmuştur. El yazması bir kitabın nüshalarını çoğaltma ve kopya etmek anlamına gelen, bir hizmet için cedit tarafından kurulmuş ve bu vakıfların geliri ile bu müesseseler devam ettirilmiştir. Bazı medreselerde, hocalar fakir talebelerine hafta içinde iki gün izin vermek suretiyle ücret karşılığı istinsah yaptırılırdı.

Bunların dışında ismen bahsedebileceğimiz vakıf müesseseleri olarak Sibyan mektepleri, Dar-ül-Hadis, Dar-ül-Tıp, Dar-el-Kurra, Bimaristan, Dar-ül-İlim, Beyt-ül-İlim gibi müesseseler de Osmanlılardan önceki dönemlerde mevcut vakıf bilim üretme ve yayma kaynaklarıdır.

Sayın Dinleyenlerim,

Şimdi kültür ve ilim yönünden bir başka önemli vakıf müessesesine temas etmek istiyorum. Bu da Vakıf Kütüphaneleridir. Kütüphanelerin de başlangıçta kuruluş maksatları dinî bir hüviyet taşımaktadır. Peygamberimiz Hz. Muhammed bir Hadisi Şerifinde, "Kitap ile ilim kardeşdir" diye buyurmuştur. Peygamberimizin zamanı saadetin de dahi Medine'de olduğu gibi Mekke'de de camilerde büyük miktarda kitaplar mevcut idi. Tunus'daki Zeytinu Camiinin büyük bir kütüphanesi bulunuyordu. VI. yüzyılda Merv şehrinde on adet kütüphane vardı. Bunlardan yalnız birisinde 12 bin cilt kitap mevcuttu.

Bu noktadan başlayarak tekâmül eden kütüphane tesisi ve yararlarını arza çalışayım. : Tarihi incelemelerden anlaşıldığı üzere bütün İslâm halifeleri, hükümdarları ve onlar gibi düşünen, fikir eserlerine hevesli, milletlerine ve mensup oldukları cemiyetlerine faydalı bir şeyler bırakmaya meraklı olarak temayüz etmiş olan diğer devlet adamları, Medrese kurarken onun yanında zengin kütüphaneler tesis etmeğe de önem vermişlerdir. Bunlardan Abbasi halifeleri döneminde, doğunun en mühim kütüphanesi VEZİR ERDEŞİR, tarafından yaptırılmıştır. Bu Kütüphane (10400) adet elyazması kitabı ihtiva ediyordu. Eski çağlarda insanla-

rın kitaplardan yararlanması, talebe ve ilim adamlarının bunları incelemesi için bir çok vakıf kütüphaneler kurulmuştur. Bu kütüphaneleri zenginleştirmek için pek çok hayırhah ve mümin kimseler kitaplar almışlar ve bağışlamışlardır. Bu kütüphanelere ait vakıfnamelerde konularla, kütüphanelere devam edenlerin oradaki kitapları okumak kopya almak (istinsah), iade etmek üzere alıp okumak (iare) suretleriyle insanların bu konuda faydalanmasını sağlamıştır. Kütüphanelerden kitap iaresi mevzuunda Hadis-i şerifler vardır. Bazıları iareye cevaz vermektedir. Bazıları ise kitapların korunması ve kaybının önlenmesi mülâhazası ile manî hükümler sevk etmiştir. Bu hususta dördüncü asır alimlerinden olan el Yezdî, kitap iaresi konusunda 11 adet hadis-i şerif derlemiştir. es-Suyutî ise (911. H) bu mevzuda vakıf edenlerin şartlarını kendince tefsir ve tevsî ederek kütüphanelerdeki kitapların okuyuculara iareten verilebileceği kanaatını ifade de tereddüt etmemiştir. Bu suretle-Vâkıfın engelleme şartına rağmen es-Suyutî, Kahire'nin en büyük kütüphanelerinden birinden yararlanmayı kolaylaştırmak istediği sonucu çıkmaktadır. Bu Kütüphane, Orta Çağlarda İslâm ülkelerinin en büyük kütüphanelerinden birini teşkil eden (Mahmudiye Medresesi) kitaplarını kapsamakta idi. Bu kütüphanelerdeki kitaplardan hiç birinin dışarı çıkarılmasına müsaade edilmezdi. Keza burada İslâm ilimlerinin bütün fenlerine dair eserler bulunmakta idi. Bu kütüphanede o tarihlerde 4000 adet kitap mevcuttu. Bu kitapların pek çoğu Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi sonucu oradan alınarak İstanbul'a getirilmiş Dar-ül-Hulafe'ye yerleştirilmiştir.

Osmanlılar Devleti zamanında vakıf suretiyle yapılan pek çok kütüphane vardır. Bunların çoğunluğu İstanbul'da bulunmakla beraber Anadolu'nun ve Rumeli'nin bir çok şehirlerinde de kurulmuş kütüphaneler mevcuttu. Aynı zamanda İmparatorluk sınırları içinde bulunan Arabistan'da dahi bu vakıf Kütüphanelere tesadüf edilmektedir. Osmanlı Devletinin gerilemeğe başladığı dönemlerde bu kütüphanelerdeki bir kısım kitaplar, İstanbul'a taşınmış ise de yurt dışında kalan bir kısım önemli (Yazma) eserler olmuştur.

OSMANLI DEVRİ KÜTÜPHANELERİ SUNLARDIR :

Fatih Kütüphanesi : Fatih'in biri özel diğeri genel olmak üzere iki kütüphane tesis ettiği mâlumdur. Ayasofya kütüphanesi de bu dönemde yapılmıştır.

Bayezid Kütüphanesi : Sultan II Bayezid zamanında yapılan külliyenin içinde bu kütüphane kurulmuştur. Çeşitli isimler aldıktan son-

ra İstanbul'daki vakıf kütüphaneler arasında Millî Eğitim Bakanlığı eliyle kurulan ilk kütüphanedir.

Süleymaniye Kütüphanesi : Kanûnî Sultan Süleyman tarafından (1549) Mimar Sinan eliyle yaptırılmıştır. Cami, medrese ile Sibyan mektebi olarak yapılmış olan bölümde şimdi araştırma kütüphanesi vazifesi görmektedir. Vakıftır.

Nuri Osmaniye Kütüphanesi : Bu caminin avlusunda ayrı bir binada bulunmaktadır. Bu Kütüphanede Elyazması mühim eserler vardır.

Yeni Cami Kütüphanesi : III. Sultan Ahmet zamanında yapılmıştır. Hatice Turhan Sultan tarafından vakfedilmiş kitaplar dahi bu kütüphaneye konulmuştur. Bunlar arasında Fatih Sultan Mehmed'e ait şahsi kitaplar da bu arada intikal etmiştir. Bu kütüphane cami müştemi-

latından olup M. 1724 tarihinde yapılmıştır. III. Sultan Ahmet bu kütüphaneye 1202 adet kitap bağışlamıştır.

Ragıp Paşa Kütüphanesi : İstanbul'da Laleli semtinde kurulmuştur. 1970 de yayınlanan Vakfiyesinde kütüphanesi üzerine ilginç bilgiler olduğu tesbit edilmiştir. Bugün dahi bu kütüphane halkın hizmetindedir.

Saygıdeğer dinliyenlerim, bu kısa maruzatımla ilim ve kültür yönleriyle ecdad yadigarı vakıflarımızın din ve milliyet farkı gözetmeksizin insanlara nasıl bir büyük hizmetin vasıtası olduğunu ifadeye çalıştım. Söylediklerim söyle-nemiyenlerin çok küçük bir parçasını kapsamaktadır. Beni dinlemek müsamaha ve nezaketini göstermiş olduğunuzdan ötürü teşekkürlerimle birlikte saygılarımı sunarım.